13. Sartre J.-P. Being and Nothingness : An Essay in Phenomenological Ontology / translated by S. Richmond. London : Routledge, 2018. 848 p.

Геннадій Гончаров (Харків)

ФЕНОМЕН ДУШІ: ВІД МІФОЛОГІЧНОЇ ФАНТАЗІЇ ДО РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ

Поняття душі є одним із найдавніших способів осмислення людиною самої себе та світу, у якому вона існує. Воно виникає в умовах первісної культури як спроба пояснити явища життя, смерті, сну, пам'яті та внутрішніх переживань. Від міфологічної фантазії до релігійної віри уявлення про душу зазнали глибокої трансформації, що відображає еволюцію людського мислення та духовного досвіду. У межах міфологічного світогляду душа постає як невід'ємна частина космічного порядку. Вона не є чітко відокремленою від тіла і часто мислиться як «подих», «тінь» або «двійник» людини. У міфологічних уявленнях душа здатна залишати тіло під час сну або після смерті, мандрувати у потойбічному світі, взаємодіяти з духами та божествами. Такий підхід є тісно пов'язаним із анімістичними уявленнями, де душа розглядається як універсальна життєва сила, притаманна всьому існуючому. Міфологічна фантазія не прагне до раціонального пояснення, вона формує образну, символічну картину світу, в якій душа є елементом сакральної реальності. З розвитком релігійних систем уявлення про душу набувають більш структурованого і нормативного характеру. Релігійна свідомість зосереджується на моральному та есхатологічному вимірі душі. Вона розглядається як безсмертна сутність, створена або дарована людині вищою силою, і така, що визначає її духовну природу. На відміну від міфології, де душа є частиною природного циклу, у релігії вона набуває індивідуального значення та пов'язується з ідеями відповідальності, гріха, спасіння та вічного життя.

Перехід від міфологічної фантазії до релігійної віри означає також зміну способу мислення: від синкретичного і образного до більш системного та догматичного. Релігія прагне впорядкувати уявлення про душу, визначити її походження, сутність і долю. Вона вводить чіткі уявлення про взаємозв'язок душі й тіла, про її посмертне існування, а також про шляхи духовного вдосконалення людини. Водночас міфологічні елементи не зникають повністю, а трансформуються і включаються у релігійні системи. Символи, образи та уявлення про потойбічний світ, характерні для міфології, продовжують існувати у формі релігійних наративів. Це свідчить про спадкоємність духовного досвіду людства та про те, що нові форми мислення не заперечують попередні, а переосмислюють їх.

Феномен душі у цьому контексті виступає як своєрідний міст між різними

типами світогляду. Він поєднує в собі елементи фантазії, віри, символу та досвіду. Душа стає не лише пояснювальною категорією, але й ціннісним орієнтиром, що визначає місце людини у світі та її ставлення до життя і смерті. Трансформація міфологічного образу в об'єкт віри відбулася через «очищення» поняття душі в античній традиції, зокрема в орфізмі та піфагореїзмі. Тут душа вперше стає в'язнем тіла, а її перебування в матеріальному світі трактується як випробування. До появи орфіків та піфагорійців грецька душа (псюхе) була лише слабкою тінню, «димом», що покидав тіло в момент смерті, аби безцільно блукати в Аїді [3]. Проте саме ці дві традиції здійснили справжній метафізичний переворот, перетворивши душу на безсмертну субстанцію, відповідальну за моральний вибір людини. Орфізм, релігійно-містична течія, пов'язана з ім'ям легендарного співця Орфея, який запропонував людству, мабуть, одну із найдраматичніших концепцій душі, розуміючи душу як божественного в'язня. В основі орфічного вчення лежить міф про розтерзання Діоніса Титанами. Людина, згідно з цим міфом, постала з попелу Титанів, у якому змішалися зла титанічна природа та божественна іскра Діоніса. Головна формула орфізму «Soma – Sema» стверджує, що тіло є в'язницею для душі. Душа сприймається як божественна за походженням сутність, яка була покарана за давню провину і замкнена у матеріальній оболонці. Орфіки вірили у колесо перероджень - метемпсихоз як нескінченний цикл реінкарнацій. Душа змушена змінювати тіла, немов одяг, допоки не очиститься від титанічного бруду. У їх уяві метою життя є шлях порятунку та звільнення з кола необхідності. Це досягалося через катарсис (очищення) суть якого полягає у суворому дотримання ритуалів, аскетизму та особливих харчових заборон [5]. Таким чином, в орфізмі душа вперше набуває індивідуальності та моральної глибини, вона перестає бути тінню, а постає як активний суб'єкт, чия доля у потойбічному світі залежить від способу життя на землі.

У Піфагореїзмі душа тлумачиться як гармонія та число. Піфагор та його послідовники, успадкувавши багато орфічних ідей, додали до них інтелектуальний та математичний вимір. Для піфагорійців світ став упорядкованим Космосом, а душа тлумачилась як частина цієї космічної гармонії, що має математичну природу. Піфагорійці вірили, що в основі всього лежить число, а душа в їхньому розумінні являє собою певну гармонійну пропорцію, яка з'єднує різні елементи тіла. Якщо гармонія порушується, то настає хвороба або смерть тіла. У їх вченні проглядається думка про спорідненість усього живого, а віра в переселення душ привела піфагорійців до переконання, що всі живі істоти мають спільну природу. Саме тому піфагорійська спільнота практикувала вегетаріанство та гуманне ставлення до тварин [4]. На відміну від орфічного ритуалізму, піфагорійці пропонували шлях очищення через інтелект. Заняття математикою, музикою та астрономією вважалися засобами, що уподібнюють людську душу до божественного Космосу, допомагаючи їй розірвати цикл перероджень [6]. Орфізм та піфагореїзм радикально змінили вектор розвитку західної думки, вони вирвали душу з контексту суто біологічного життя і перенесли її у вимір метафізики. Саме орфіки запропонували людині драму вибору та надію на спасіння, а піфагорійці підштовхнули до віри у те, що внутрішня природа людини споріднена з

розумним порядком Всесвіту.

Ці ідеї згодом стали фундаментом для діалогів Платона, а через нього поступово проникли і вкорінилися в християнській теології та європейській культурі. Сучасна людина, яка замислюється про «своє внутрішнє Я» як про щось незалежне від фізичної оболонки, несвідомо продовжує розмову, розпочату в античних садах Кротона та підземеллях орфічних містерій [2].

Міфологічна фантазія уявляє душу як «двійника» та стихію. На ранніх етапах людства душа не виступала як абстрактна метафізична категорія. В межах міфологічної свідомості вона мислилася цілком матеріально або субстанційно. Як зазначає Мірча Еліаде, для архаїчної людини світ був пронизаний сакральними силами, де душа виступала як вітальна енергія. У міфах багатьох народів душа ототожнювалася з кров'ю, тінню або подихом [3].

Міфологічна фантазія створила образ «двійника» як сутності, яка може залишати тіло під час сну або хвороби. В гомерівському епосі «псюхе» - це безсилий привид, «тінь» в Аїді, яка позбавлена пам'яті та волі, допоки не скуштує жертовної крові. На цьому етапі душа ще не є носієм особистості; вона є лише ознакою життя, яка зникає або тьмяніє після смерті тіла.

Платонівська спадщина закріпила цей дуалізм, наділивши душу безсмертям та здатністю до споглядання істини. Проте саме релігійна віра, передусім авраамічна традиція, перетворила філософську ідею на догмат, додавши до неї вимір особистісного спілкування з Творцем.

Релігійна віра є центральною категорією духовного життя в авраамічних релігіях юдаїзмі, християнстві та ісламі. Вона виступає не лише як форма світоглядного переконання, але і як спосіб існування людини у відношенні до Бога. Попри спільне походження та віру в єдиного Творця, кожна з цих традицій по-своєму інтерпретує сутність віри, її зміст і роль у житті людини.

У юдаїзмі віра має тісний зв'язок із Завітом між Богом і народом Ізраїлю. Вона не обмежується внутрішнім переконанням, а проявляється через дотримання Закону (Тори) і виконання заповідей. Тут віра є, насамперед, вірністю Богу та довірою до Бога, що виявляється у практичних діях. Таким чином, віра в юдаїзмі має колективний і етичний характер, будучи основою ідентичності народу та його історичної місії.

У християнстві віра набуває більш особистісного виміру, вона розуміється як внутрішній акт довіри до Бога, що відкривається через постать Ісуса Христа. Віра виступає шляхом спасіння і передбачає не лише визнання істин віровчення, але й духовне перетворення людини. Особливе значення має ідея благодаті, яка підкреслює, що спасіння не є виключно результатом людських зусиль, але даром Божої любові. Отже, віра у християнстві поєднує особистий досвід, моральний вибір і трансцендентну підтримку. В ісламі віра (іман) має чітко структурований характер і включає визнання основних догматів: віру в єдиного Бога, пророків, священні книги, ангелів і Судний день. Вона нерозривно пов'язана з практикою виконання п'яти стовпів ісламу. Тут віра є не лише внутрішнім станом, але й способом життя, що охоплює всі аспекти людської діяльності, вона поєднує покору Богові з відповідальністю за власні вчинки. Попри відмінності, авраамічні релігії мають спільне розуміння віри як відношення між людиною і Богом, заснованого на довірі, покорі та моральному обов'язку. Віра виступає

засобом подолання екзистенційної невизначеності, надає сенс життю та визначає орієнтири поведінки. Вона також виконує соціальну функцію, формуючи спільноти, традиції та культурні цінності. Релігійна віра в авраамічній традиції є багатовимірним феноменом, що поєднує особистісний досвід, етичні норми та духовну практику, визначаючи не лише відношення людини до Бога, але й формує її внутрішній світ і спосіб існування у світі.

У християнській, іудейській та ісламській традиціях душа як Божественний дар набуває статусу субстанції, створеної «за образом і подобою». Як стверджував Аврелій Августин, душа є внутрішнім простором, де людина зустрічається з Богом. Августина одним із перших в історії християнської думки глибоко осмислив внутрішній світ людини як простір духовного досвіду. Його розуміння душі виходить за межі античної раціоналістичної традиції та відкриває новий екзистенційно-інтимний вимір, у якому людина зустрічається з Богом не зовні, а в глибинах власного «я». Для Августина душа є не просто носієм життя чи мислення, а центром особистісного буття. Вона виступає внутрішнім простором, де розгортається діалог між людиною і Богом. Цей підхід радикально змінює напрямок філософського пошуку, у якому замість звернення до зовнішнього світу, до природи чи космосу, мислитель закликає людину звернутися до себе. Його відоме положення про те, що істина живе у внутрішній людині, підкреслює значення самопізнання як шляху до Бога. Августин розглядає душу як динамічну реальність, що перебуває у постійному русі між гріхом і благодаттю, забуттям і пам'яттю, розсіянням і зосередженням. Внутрішній простір душі не є нейтральним, у його розумінні це місце боротьби, пошуку та відкриття. Саме тут людина переживає свою обмеженість і водночас відкриває можливість трансцендентного. Бог, за Августином, є ближчим до людини, ніж вона сама до себе, але ця близькість усвідомлюється лише через внутрішній досвід [1]. Особливу роль у цій концепції відіграє пам'ять, яку Августин описує як глибокий і майже безмежний простір, у якому зберігається досвід людини, її знання, почуття та образи. Проте пам'ять є не лише сховищем минулого, вона стає місцем, де людина може зустріти Бога. Через заглиблення у себе, через рефлексію та духовне зосередження відкривається можливість цієї зустрічі. Таким чином, душа у вченні Августина постає як внутрішній храм, де здійснюється найважливіша подія людського життя, а саме зустріч із Божественним. Ця зустріч не є зовнішнім актом чи ритуалом, а глибоким внутрішнім переживанням, що змінює людину зсередини та передбачає відкритість, покаяння та прагнення до істини.

У цьому контексті релігійна віра набуває особливого значення, вона не протиставляється розуму, а доповнює його, спрямовуючи людину до глибшого пізнання. Августин підкреслює, що істинне знання можливе лише тоді, коли воно поєднане з внутрішнім духовним досвідом. Саме тому шлях до Бога є одночасно шляхом до самого себе. Сама ідея душі як внутрішнього простору зустрічі з Богом відображає глибину і новаторство філософії Аврелія Августина, підкреслює значення внутрішнього життя людини, її здатності до самопізнання та духовного зростання. У сучасному світі, де домінує зовнішня активність і раціональність, ця концепція нагадує про важливість внутрішнього виміру буття, без якого неможливе справжнє розуміння людини і її місця у світі. Релігійна віра

перенесла акцент з «вітальності» на «відповідальність», душа стала не просто принципом руху, а носієм вільної волі. Релігійна онтологія душі забезпечила людині відчуття неповторності. Якщо міф пояснював смерть, то релігія пояснила цінність життя. Віра в безсмертя душі стала фундаментом для формування європейського персоналізму, у якому кожна душа є безцінною, оскільки вона є об'єктом Божественної турботи.

Висновок. Таким чином, еволюція уявлень про душу від міфологічної фантазії до релігійної віри відображає глибокий процес духовного розвитку людства. Вона демонструє, як людина поступово переходить від безпосереднього, образного сприйняття світу до більш усвідомленого та структурованого розуміння власної природи. Проте незалежно від історичної форми, душа залишається центральним символом внутрішнього життя людини, її прагнення до сенсу, безсмертя та трансцендентного. Феномен душі як одну з найбільш сталих та водночас плинних категорій людської культури. Від первісних уявлень про «дихання» до складних теологічних систем, поняття душі еволюціонувало від наївної спроби пояснити механіку життя до фундаментального об'єкта релігійної віри, що визначає етичний та онтологічний статус людини. Водночас у сучасному світі релігійна віра стикається з викликами секуляризації, наукового раціоналізму та культурного плюралізму. Це змушує переосмислювати її зміст і форми прояву. Проте навіть у цих умовах віра зберігає свою значущість як глибинний вимір людського буття, що виходить за межі суто раціонального пізнання.

Література

1. Аврелій Августин. Сповідь / пер. з лат. Ю. Мушака. Київ : Основи, 1999. 319 с.
2. Платон. Кратіл / пер. з давньогр. М. С. Солопова // *Діалоги*. Київ : Основи, 1999. С. 115–182.
3. Фрагменти ранніх грецьких філософів. Ч. 1: Від епічних теокосмогоній до виникнення атомістики / пер. з давньогр. та лат. М. В. Поповича. Київ : Абрис, 1999. С. 432–435.
4. Iamblichus. On the Pythagorean Life / transl. by J. Dillon and J. Hershbell. Atlanta : Scholars Press, 1991. 340 p.
5. Орфічні тексти. *Давньогрецька лірика* / пер. з давньогр. Г. Кочура, А. Содомори. Київ : Дніпро, 1982. С. 45–48.
6. Graf F., Johnston S. I. Ritual Texts for the Afterlife: Orpheus and the Bacchic Gold Tablets. London ; New York : Routledge, 2007. 256 p.